

BAŽNYTINIAI JUOZO ZIKARO KŪRINIAI

SKIRMANTĖ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ

Straipsnis¹ skirtas aptarti mažiau žinomą garsaus skulptoriaus veiklos barą. Juozas Zikaras (1881–1944) kolektyvinėje atmintyje išskyla kaip patriotinių simbolių, lietuviškų monetų ar skulptūrinių portretų kūrėjas, jo religinės tematikos kūryba kaip visuma neišskiriama. Vienas ar kitas bažnyčiose esantis jo skulptūros kūrinys² minėtas, reprodukuotas tarpukario dailės istoriografijoje ar ne itin gausiose publikacijose apie skulptoriaus kūrybą³. Šie objektai netyrinėti nuodugniau dėl dviejų pagrindinių priežasčių: vertinant prieškario daile, modernumas buvo laikomas bene svarbiausiu kriterijumi, o jį Zikaro kūriniai retai atitinka. Kitai priežasčiai nusakyti simptominė būtų dailės istorikės Giedrės Jankevičiūtės nuomonė. Pastebėjusi, kad jauniems lietuvių dalininkams XX a. pradžioje reikėjo įrodyti, jog jie pajėgūs varžytis su įvežtiniais dailės kūriniais, kaip vieną pirmųjų jų skulptūrų ji nurodė Zikaro darbą Pajstrio bažnyčioje „Šv. Jurgis“, bet meninę kūrinio vertę diagnozavo taip: „geriausiu atveju liudija amatininko gebėjimus, bet ne menininko talentą ar ambicijas“⁴.

¹ Straipsnis parengtas pranešimo „Juozo Zikaro bažnytiniai kūriniai Panevėžio krašte“, skaityto Panevėžio kraštotyros muziejaus 2021-11-19 surengtoje konferencijoje „Iš Panevėžio praeities: Juozas Zikaras ir jo kultūrinė aplinka“, pagrindu. Už pagalbą ieškant ikonografinės medžiagos autorė dėkinga kolegėms muziejininkėms Rasai Ruibienei ir dr. Zitai Pikelytei.

² Dažniausiai – skulptūros: „Šv. Kazimieras“, „Kristus Karalius“ (Panevėžio katedra), „Šv. Antanas“ (šio titulo Kauno bažnyčia) ar „Šv. Jurgis“ (Pajstrio bažnyčia) ir vyskupų skulptūriniai portretai Kauno arkikatedroje. Straipsnio autorė savo knygoje *Lietuvos bažnyčių dailė: XX a. I pusė* (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009) taip pat yra jas minėjusi, publikavusi jų nuotraukų.

³ Iš jų išsiskiria leidinys: *Juozas Zikaras: Albumas*, autorės ir sudarytojos Miglė Banytė, Vaiva Laukaitienė, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2009. Čia publikuota dauguma skulptoriaus kūrinių, taip pat ir bažnyčiose esančios skulptūros, pateiktos jų metrikos.

⁴ Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus, 2003, p. 263, 276.

Toliau straipsnyje siekiama išaiškinti bažnytinius skulptoriaus kūrinus, pristatyti juos XX a. pirmos pusės mūsų bažnyčių dailės kontekste ir per santykį su užsakovais. Faktų ir hipotezių atspirčiai pasitelktas archyvinis Zikaro palikimas, jo bičiulių kun. Juozo Tumo ir Mato Grigonio publikacijos ar kan. Povilo Dogelio atsiminimai.

Imtis tokio tyrimo paskatino tai, kad Zikaro kūrinių sąrašas bažnyčiose yra kur kas ilgesnis nei jo kartos ar net jaunesnių kolegų – tapytojų (Petro Kalpoko, Antano Žmuidzinaučiaus, Adomo Varno ar Adomo Galdiko) ir skulptorių (Kazimiero Uliansko, Petro Rimšos, Vinco Grybo ar Broniaus Pundziaus). Kita vertus, kai kurie Zikaro darbai ar jų projektai bažnyčioms nėra identifikuoti arba atvirkiščiai – neteisingai jam priskirti. Pats skulptorius savo 1941 m. autobiografijoje yra surašęs tokius kūrinius bažnyčiose: „Kauno Archikatedroje vysk. Giedraičio, vysk. Pali[u]llionio, vysk. Cirtauto ir vysk. Karevičiaus bareljefai. Panevėžio Katedroje: Kristaus Karaliaus skulptūra. Marijampolėje: archievskupo Matulevičiaus paminklas-sarkofagas ir vysk. Karevičiaus bareljefas⁵. Pajstrio bažnyčioje: šv. Jurgio, šv. Petro ir Povilo statulos“⁶. Tai anaipol nepilnas sąrašas, greičiausiai būtent šiuos savo kūrinius, esančius bažnyčiose, autorius laikė reikšmingesniais, vertais minėti, mat ir kitą kartą savo kūrinių sąrašė, deja, nedatuotame, vardi-jo tuos pačius⁷.

Vaizduojamosios dailės objektų poreikis XX a. pirmoje pusėje Lietuvos šventovėse buvo didelis, bet profesionalūs dailininkai ne itin daug darbavosi bažnyčiai. Užsakovai dvasininkai dažniau rinkosi jiems gražią bažnytinių reikmenų dirbtuvių produkciją. Kriterijai: pirmiausia – kaina (tik to paties siužeto ir dydžio dailininko kūrinys kainavo panašiai kaip masinės gamybos produktas, kartais – net pigiau) ir gamintojo pripažintumas (dvasininkų rekomendacijos ir jau kitose bažnyčiose paplitę dirbiniai). Menininkui, kuriančiam šventovei, kelti specialūs reikalavimai: būti maldingu, geros reputacijos („kad nebūt pijokas ar laidokas“) ir kad bažnyčiai būtų „priderama“ jo kūrinių meninė išraiška. Du paskutinius ir pripažinimo kriterijus Zikaras puikiai atitiko. Kilęs nuo Pajstrio, tarpukariu dešimtmetį

⁵ Nežinia, koks vysk. Karevičiaus bareljefas minimas: tikėtina, ne tas pats, kuris buvo Kauno arkikatedroje? Iš kitos pusės – Marijonų gimnazija Marijampolėje 1927 m. pasipuošė Zikaro darbu – vysk. Karevičiaus portretu („Marijonų gimnazijos mokslo pradžia“, in: *Šaltinis*, Marijampolė, 1927, Nr. 3, p. 624).

⁶ Dailininko skulptoriaus Juozo Zikaro trumpa autobiografija, 1941-11-20, in: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (toliau – LLMA), f. 61, ap. 5, b. 59, l. 21v.

⁷ LLMA, f. 189, ap. 1, b. 2, l. 13.

mokytojavęs Panevėžyje, jis daugiausia religinės tematikos savo darbų paliko būtent Panevėžio vyskupijoje.

Pirmasis Juozo Zikaro biografas kun. Juozas Tumas rašė: „Iš medžio Juozas pjaustė iš pat mažens. O pirmuoju modeliu jam buvo „Mūkelė“. Padirbo tokią pat, kun. Stanislovas Stakelė ją pašventino, o kaimynas Buziliauskas užmokėjo už ją visą pusę rublio. [...] Paskui ėmė ir daugiau dirbti mūkelių, bet jau po 20 kap. begaudamas už kiekvieną“⁸. Paauglystėje dailininko išdrožtos ir turguje parduotos *mūkelės*, šventųjų skulptūrėlės plito jo gimtojo Pumpėnų valsčiaus apylinkėse ir, matyt, net platesniame Panevėžio krašto areale.

Vienu pirmųjų Zikaro, jau žengiančio profesionalaus skulptoriaus keliu, bažnytinių kūrinių užsakovu tapo poetas kun. Jurgis Tilvytis-Žalvarnis (1881–1931). 1908 m. gruodį į Pajstrį paskirtas kun. Tilvytis ėmėsi čionykštės Švč. Mergelės Marijos Globos bažnyčios statybos ir puošybos darbų. Šventovės statybai atminti dvasininkas 1912 m. išleido savo eilių knygelę *Palaimintas triūsas*, kurioje nurodė, kad Zikaras bažnyčios didžiajam altoriui sukūrė apaštalų šv. Petro ir Povilo skulptūras (aukotojai – Povilas Mikolajūnas ir Juknevičienė), be to, nulipdė šv. Jurgio „figūrą“⁹. Pajstrio bažnyčios kronikoje taip pat minima, kad 1911 m. už apaštalus Zikarui sumokėta 100, o už šv. Jurgio skulptūrą – 130 rublių (palyginimui: už bažnytinių reikmenų dirbtuvėse pagamintą Švč. Mergelės Marijos skulptūrą – 170 rb.)¹⁰. Šv. Jurgio altorių fundavo Elžbieta Pakarnienė ir pats kun. Tilvytis, greičiausiai būtent jis ir paaukėjo savo šventojo globėjo – Jurgio skulptūrą. Išsamiam 1916 m. straipsnyje apie Zikarą Tumas taip pat nurodė minėtas skulptūras, sukurtas Pajstrio bažnyčiai¹¹ ir klebonijoje kun. Tilvyčio turėtas menininko skulptūras „Mintytojas“ ir „Aušra“ („Žvaigždė“). Beje, Tumas pirmasis viešai įvardijo, kad lipdydamas šv. Jurgį Pajstriui dailininkas sekė garsiosios florentiečio Donatello (1386–1466) skulptūros „Šv. Jurgis“¹² įvaizdžiu

⁸ Juozas Tumas, „Juozas Zikaras – dailininkas“, in: Vaižgantas, *Raštai*, t. 20: *Kritika, 1915–1922*, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 51.

⁹ Jurgis Tilvytis, *Palaimintas triūsas: Eilės*, Vilnius: Juozapo Zavaskio spaustuvė, 1912, p. 21, 23.

¹⁰ „Pajstrio bažnyčios kronikos žinios...“, [1942-07-01], l. 19, in: *Pajstrio bažnyčios archyvas*.

¹¹ Juozas Tumas, *op. cit.*, p. 46.

¹² Dabar skulptūra saugoma Nacionaliniame Bardželo muziejuje (*Museo nazionale del Bargello*).

ir ikonografija. Galbūt dėl to Paįstrio bažnyčios šv. Jurgio¹³ skulptūra išraiškinga, išsiskirianti tuometinės Lietuvos bažnytinės dailės panoramoje. Sakoma, kad pats dailininkas dalyvavo šventinant skulptūras. Visi trys Paįstrio bažnyčios altoriuose tebestovintys kūriniai atitinka vadinamojo bažnytinio stiliaus kanoną, vertintini kaip neprastas Zikaro bažnytinių skulptūrų debiutas. Tik jų plastinė raiška paveikta kartotinės polichromijos. 1926 m., kai klebonavo kitas kunigas – Stanislovas Dailidonis, Paįstrio šventovėje atsirado gipsinis pirmojo jos klebono Jurgio Tilvyčio biustas, sukurtas Zikaro 1909 m.

Kiti Zikaro autorystės atvejai Paįstryje – abejotini. Kolegė dr. Regimanta Stankevičienė savo monografijoje apie Jėzų Nazarietį yra priskyrusi skulptoriui Paįstrio bažnyčios moterų pusės altoriaus skulptūrą „Ecce Homo“¹⁴, visgi dabar ji mano, kad tokia atribucija yra klaidinga, tam pritaria ir šio straipsnio autorė. Panevėžio vyskupijos kurijos internetiniame tinklapyje (ir kitur) rašoma, kad dar Paįstrio šventovei „skulptorius Juozas Zikaras sukūrė bareljefines Kryžiaus kelio stotis“¹⁵. Kun. Tilvytis, vaizduojamosios dailės objektų Paįstrio bažnyčiai užsakovas, yra nurodęs kūrinių autorius, bet apie Kryžiaus kelio stotis teinformavęs: gipsinės stacijos mediniuose rėmuose 1912 m. įgytos už 200 rublių¹⁶. Labai tikėtina, kad Zikaro autorystę būtų paminėjęs. Duomenų, kad *Via crucis* – skulptoriaus darbai, neaptikta. Zikaro bičiulis Matas Grigonis laiške dailėtyrininkui Stasiui Budriui 1957 m. rašė: „Paįstrio bažnyčioje yra keletas Zikaro darbo skulptūrų: Marijos, Apaštalų ir kit.“¹⁷. Tačiau Marijos skulptūra, stovinti didžiajame altoriuje, ne Zikaro dirbinta, ji – (Prancūzijos?) bažnytinių dirbtuvių produktas. Savo atsiminimuose¹⁸ Grigonis pasakojo, kad Zikaras buvo įsirengęs dirbtu-

¹³ Kultūros vertybių registre kažin kodėl skulptūra vis dar tebevadinama „Dovydu“ (Uk 9894).

¹⁴ Regimanta Stankevičienė, *Antakalnio Jėzus ir kiti stebuklingojo Jėzaus Nazariečio atvaizdai Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017, p. 417.

¹⁵ <https://www.paneveziovyskupija.lt/parapijos/paistro-svc-m-marijos-globos-para-pija/>, (2023-07-01). Galbūt tokia autorystės prieskyra perimta iš žurnalisto Broniaus Vertelkos straipsnio „Per Onines minėta bažnyčios sukaktis“ (*XXI amžius*, 2010-08-27, Nr. 62, in: http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2010/08/27/gkras_03.html). Šioje ir kitose publikacijose, kartojančiose informaciją apie Zikaro dirbdintas Kryžiaus kelio stotis Paįstryje, nenurodoma, koku šaltiniu teiginys paremtas.

¹⁶ „Paįstrio bažnyčios kronikos žinios...“, [1942-07-01], l. 20.

¹⁷ Mato Grigonio laiškas Stasiui Budriui, 1957-10-03, in: *LLMA*, f. 189, ap. 1, b. 252, l. 1.

¹⁸ „Juozas Zikaras“, in: Matas Grigonis, *Raštai*, sudarė Matas Grigonis (sūnus), Vilnius [i.e. Kaunas: Arx Baltica], 2008, p. 348–355.

vėlę Pajstrio šventoriaus kampe ir labai piktinę vietos davatkas, kad nulipdė Švč. Mergelę „pliką“ (siekė tikslesnio kūno anatomijos perteikimo) ir tik paskui aprenge, o kad kūdikėliui pozavęs dailus berniukas, mergos vaikas, – jos karštai reikalavo klebono nepriimti tokio kūrinio į bažnyčią. Joje ir nėra Marijos su kūdikiu Jėzumi skulptūros, bet jei tokia buvo sukurta – koks jos likimas? Grigonis minėjo, kad su Pajstrio klebonu Dailidoniu Zikaras buvo sutaręs dėl Jėzaus Širdies skulptūros, bet nesulygo honoraro, tad ji ir nebuvo nulipdyta. Gal Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje yra saugomas būtent šios skulptūros kopyltėlėje-atiskirame altoriuje (?) projektas (NČDM, ZK 175)¹⁹? Beje, ir kun. Dailidonis buvo įsigijęs nedidelį Zikaro darbelį – Kristaus medalioną, kuris 1920 m. apžvalginėje lietuvių meno parodoje eksponuotas jau kaip kunigo nuosavybė²⁰. Beveik netenka abejoti, kad šį kūrinį 1923 m. atviruku²¹ reprodukovė Klaipėdoje darbavęsis J. A. Kunkis.

Su kun. Jurgiu Tilvyčiu skulptoriaus ryšiai nenutrūko. Tapęs marijonu ir nuo 1927 m. liepos paskirtas Panevėžio Švč. Trejybės (dar vadintos – marijonų, pijorų, Šv. Kazimiero, Įgulos, mokinių) bažnyčios rektoriumi, Tilvytis rūpinosi pašalinti šios šventovės stačiatikiškus bruožus, puošti interjerą. Puoselėdamas maldingumą populiariajai, 1925 m. kanonizuotai Šv. Kūdikėlio Jėzaus ir Švč. Veido Teresei (1873–1897), įprastai tiesiog vadinamai šv. Teresėle, jis iš karto ėmė rūpintis, kad Švč. Trejybės bažnyčioje būtų įvesti šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės atlidai, be to, 1930 m. bažnyčiai buvo nuliedintas šventosios vardo varpas²². Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčioje buvo įvesti ir Šv. Teresėlės, ir Šv. Kazimiero atlidai. Tad šių šventųjų atvaizdus kun. Tilvytis apie 1927–1929 m. paprašė nutapyti Zikaro. Tai ir buvo padaryta (ilustracijos Nr. 1–2). Bažnyčios dokumentuose ir šventovės apraše²³ ties šiais paveikslais nenurodyta Zikaro autorystė,

¹⁹ Bet kuriuo atveju, tai nėra Mažeikių bažnyčios stacijų projektas, kaip įvardyta objekto apraše: <https://www.limis.lt/valuables/e/805209/50000019773070?searchId=89670884&menuIndex=0&digitalObjectId=50000019773190>. Kopyltėlėje matomas Švč. Jėzaus Širdies atvaizdas – ne Kryžiaus kelio stočių siužetas. Kita vertus, gali būti, kad tai ne altoriaus, o paminklo projektas.

²⁰ Adomas Jakštas, „Lietuvių meno apžvalgos paroda“, in: *Draugija*, Kaunas, 1920, Nr. 9–10, p. 367.

²¹ Pvz., Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus (toliau – NČDM), ZA-318.

²² Kun. Jurgio Tilvyčio MIC raportai Panevėžio vyskupui, 1927-10-01 ir 1930-11-22, in: *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*, b. „Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčia“, be paginacijos.

²³ Pvz., leidiniuose *Panevėžio bažnyčios* (Panevėžys: [s.n.], 1936, p. 27) ar *Panevėžio vyskupija: Istoriniai duomenys ir pastoracinė veikla* (Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 1998, p. 251–252).

1 iliustracija. Juozo Zikaro paveikslo „Šv. Teresėlė“, nutapyto Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčiai, nuotrauka. NČDM, ZA-345

2 iliustracija. Juozo Zikaro paveikslo „Šv. Kazimieras“, nutapyto Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčiai, nuotrauka. NČDM, ZA-346

bet ikikarinės fotografijos liudija, kad moterų pusės šoninėje navoje Švč. Mergelės Marijos altoriaus antrame tarpsnyje buvo įkeltas paveikslas „Šv. Teresėlė“²⁴ (ilustracija Nr. 3), o vyrų pusėje – Šv. Antano Paduviečio altoriuje – „Šv. Kazimieras“²⁵. Šiedu sentimentaloki paveiksai menine prasme nebuvo labai įspūdingi, jie tipiški tarpukario bažnyčių dailei, savo ikonografija ir traktuote laikytini pirmavaizdžių sekiniais. Tačiau itin dažnai kartotai šv. Teresėlės ikonografinė kliše dailininkas suteikė šiokio tokio skulptūriškumo, net modernumo. Šv. Kazimiero tipažas ir aprangos detalės leidžia numanyti, kad pavyzdžiu skulptorius galėjo naudoti Utenos bažnyčios varpinėje buvusią XVIII a. skulptūrą „Šv. Kazimieras“, vėliau atvežtą į Panevėžio katedrą. Vysk. Kazimieras Paltarokas dailininkui buvo nusiuntęs jos nuotrauką ir, kiek abejodamas ar ne per daug moteriškas šventojo veidas, linkėdamas sėkmingai atvaizduoti Lietuvos globėją rašė: „gal sunaudosite vieną kitą bruožą“²⁶. Tiesa, nežinome apie kurią dailininko kuriamą šv. Kazimiero atvaizdą kalbėta, turbūt – apie bareljefą.

Abu šventųjų paveiksai profesionaliai nutapyti ir nykokame tuometinės bažnytinės dailės kontekste netgi įsidėmėtini. Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčioje dabar paveikslų nėra ir jų likimas nežinomas, reikia tikėtis, paviešintos fotografijos pagreitins jų suradimą.

Manytina, kad kun. Tilvytis Zikarui galėjo užsakyti ir daugiau kūrinių. Turbūt būtent jis marijonų vardu iniciavo „mauzoliejinį paminklą“ 1927 m. mirusiam arkivyskupui Jurgiui Matulaičiui. Taip Marijampolės Šv. Arkan-gelo Mykolo bažnyčioje (dabar – mažojoje bazilikoje) XX a. ketvirtame dešimtmetyje įtaisyta Zikaro sukurta epitafija su meniškai pavykusių skulptūriniu arkivyskupo portretu.

Minėti paveiksai – ne vieninteliai Zikaro tapybos darbai bažnyčiose. Grigonis nurodė, kad skulptorius Šeduvos moksleivių bažnyčiai buvo nutapęs šv. Augustiną, o Jėriškių (Ėriškių) bažnyčios didžiajam altoriui – Marijos paveikslą. Be to, pridūrė: „Ir kitose bažnyčiose rasime Zikaro tapybos“²⁷. Šeduvoje uždarius moksleivių šventovę, į parapijinę Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčią paveikslas „Šv. Augustinas“ tikriausiai nepateko – jo nėra

²⁴ Panevėžio fotografo Jono Žitkaus nuotrauka su užrašu „Panevėžio Marijonų Bažnyčia“, XX a. ketvirtas dešimtmetis, in: *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*, vysk. Kazimierui Paltarokui dovanotas fotografijų albumas.

²⁵ Iliustracija: „Marijonų bažnyčios vidus“, in: Kazimieras Paltarokas, *Panevėžio bažnyčios*, Panevėžys: [s.n.], 1936, p. 26.

²⁶ Vysk. Kazimiero Paltaroko laiškas Juozui Zikarui, 192[8]-01-07, in: *NČDM*, ZA-600.

²⁷ „Juozas Zikaras“, in: Matas Grigonis, *op. cit.*, p. 353.

3 iliustracija. Panevėžio Švč. Trejybės (marijonų) bažnyčios šoninis altorius. XX a. ketvirto dešimtmečio nuotrauka. Privatus rinkinys

bažnyčioje. Ėriškių bažnyčios didžiajame altoriuje 1921 m. (greičiausiai jau ir 1916 m.²⁸) būta Švč. Mergelės paveikslo. 1924 m. buvo pastatytas naujas neogotikinio pavidalo didysis Šv. Stepono altorius, o buvęs didysis tapo šoniniu kartu su Nukryžiuotojo altoriumi (abu jie atkelti iš Ramygalos bažnyčios). Taip Zikaro paveikslas galėjo atsidurti šoniniu tapusiam altoriuje. Dabar jame kabo Šiluvos Dievo Motinos atvaizdas, atsiradęs kur kas vėliau.

Grigonis, gana artimai bendravęs su Zikaru, teisingai nurodė Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčioje buvusius kūrinius, o dėl Pajstrio bažnyčios – žinia tik iš dalies tikra. Nors ir išlieka jo pateiktos informacijos patikimumo (greičiau, galimybės patikrinti) problema, tačiau nuoroda, kad skulptorius ne vienai bažnyčiai buvo nutapęs paveikslų – nekvestionuotina.

Dėl Tumo pateiktų duomenų abejonių nekyla – jis užfiksavo paties Zikaro pasakytus faktus ir minėjo iki 1916 m. Spirakių bažnyčiai Zikarą sukūrus Švč. Mergelės Marijos skulptūrą²⁹, dar tvirtino, kad „Spirakių bažnyčioje J. Zikaro darbo šv. Antanas, šv. Steponas, šv. Agota“³⁰. Pastarieji trys kūriniai – paveiksiai, o jų titulai atitinka Spirakiuose šventų atlaidų titulus. 1920 m. šv. Antano paveikslas kabojo virš sakyklos, du kiti paveiksiai ir skulptūra buvo vieninteliame šoniniame altoriuje³¹. XX a. trečio dešimtmečio Spirakių šventovės inventoriuose rašoma kiek išsamiau: tritarpinio šoninio altoriaus žemutinėje kondignacijoje stovėjo gipsinė 1,4 m aukščio Švč. Panelės skulptūra, antrajame tarpsnyje kabėjo ant drobės nutapytas šv. Antano paveikslas (100 × 70 cm). Minėta, kad šv. Agotos paveikslas (70 × 37 cm), nutapytas ant drobės, paprastuose rėmuose, įkeliamas į retabulą per šios šventosios atlaidus³². Trečiajame altoriaus tarpsnyje – šv. Stepono paveikslas. Nei cituotuose XX a. antro-trečio dešimtmečių Spirakių bažnyčios inventoriuose (kur būtų didžiausia tikimybė prie aptariamų objektų rasti dailininko pavardės nuorodą), nei vėlesniuose dokumentuose Zikaro autorystė nepaliudyta. 1909 m. inventoriuje³³ rašoma, kad šoninis

²⁸ „Inventorius Jeriškių filijalės bažnyčios, sustatytas 1921 m.“, in: *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*, b. „Ėriškių bažnyčia“, be ištinės paginacijos. Cituojamas inventorius parengtas pagal 1916 m. bažnyčios inventorių.

²⁹ Juozas Tumas, *op. cit.*, p. 46.

³⁰ *Ibid.*, p. 48.

³¹ Spirakių R-Kat. filial. bažnyčios inventoriaus sąrašas, 1920-03-08, in: *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*, b. „Spirakiai“, be paginacijos.

³² Žemaičių vyskupijos Pasvalio dekanato Spirakių filialės bažnyčios inventorius, 1925-05-15, in: *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*, b. „Spirakiai“, be paginacijos.

³³ Spirakių filijinės bažnyčios ir jos turto inventorius, sudarytas kanoninės vizitacijos metu, 1909-05-29, in: *Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas*, b. „Spirakiai“, be paginacijos.

bažnyčios altorius, 1860 m. gruodžio 5 d. konsekruotas vysk. Motiejaus Valančiaus, yra dviejų tarpsnių, su atvaizdais („ikonomis“): Aušros Vartų Dievo Motinos, šv. Agotos, šis – išimamas ir pagal poreikį keičiamas šv. Stepono, šv. Antano ar šv. apaštalų Simono ir Judo atvaizdais. Galbūt kai kurie šių atvaizdų – oleografijos, todėl Zikarui buvo užsakyti trys paveikslai. Gal užsakymui įtakos turėjo Spirakiuose filialistu dirbęs kun. Ignas Andrašūnas, o gal tarpininkavo visuomenininkas, publicistas Kazimieras Ubeika, iki 1915 m. čia mokytojaves? Visai tikėtina, kad užsakymas – tai parama skurdusiam jaunam lietuvių menininkui (kūriniai bažnyčioje greičiausiai atsirado 1909–1915 m.). Tai prielaidos. Prielaidomis tenka kalbėti ir apie Zikaro kūrinių likimą Spirakiuose. Ar galima dabar bažnyčioje esančius šv. Stepono, šv. Antano ir šv. Agotos paveikslus priskirti Zikaro autorystei? Du pirmieji yra arba grubiai pertapyti, arba naujai nutapyti. Tikriausiai būtų galima pasakyti atidžiai apžiūrėjus paveikslus. Rengiant šį straipsnį, jie nebuvo išimti iš altorių (paveikslas „Šv. Steponas“ yra viršutiniame didžiojo altoriaus, o „Šv. Antanas“ – šoninio altoriaus antrajame tarpsnyje). Šie dabartiniai paveikslai, kaip ir Švč. Jėzaus Širdies atvaizdas, šoninio altoriaus trečiajame tarpsnyje pakeitęs anksčiau kabojusį šv. Stepono paveikslą, matyt, tapyti to paties asmens. Šv. Antano paveikslas anksčiau atrodė kitaip – nors dabartiniame atvaizde išlaikyta ikonografinė schema, tačiau būta kur kas profesionaliau nutapyto, kitokios modeliuotės ir detalių atvaizdo. Taip teigiama palyginus paveikslus: dabartinį (ilustracija Nr. 4) ir matomą XX a. aštunto dešimtmečio pradžios nuotraukoje (ilustracija Nr. 5)³⁴, kai šoninis altorius dar nebuvo perkeltas į presbiteriją. Sovietmečio fotografijoje matyti, kad šv. Antano ir šv. Stepono paveikslai jau yra nukentėję (didelė dėmė ant Antano Paduviečio abito ir pan.). Beje, abiejų paveikslų stilistika gerokai skyrėsi, greičiausiai tai nulemta pirmavaizdžių, kuriais dailininko naudotasi (nors kyla abejonių, ar abu užfiksuoti kūriniai tapyti Zikaro). Dabartinis didžiojo altoriaus paveikslas „Šv. Steponas“ tikriausiai yra naujai nutapytas, nes ir jo kompozicija visai kitokia nei buvusiojo. Šv. Agotos paveikslas, šiuo metu kabantis ant presbiterijos sienos, pagal tapymo manierą nepriskirtinas Zikarui, be to, ir formatas gerokai didesnis nei minėta 1925 m. Spirakių bažnyčios inventoriuje. Šoniniame altoriuje stovinti Lurdo Švč. Mergelės Marijos skulptūra irgi turbūt nesietina su skulptoriaumi. Zikaro kūriniai Spirakių bažnyčioje ir jų likimas – vis dar mįslė.

³⁴ Nežinomas fotografas, Šoninis Spirakių bažnyčios altorius, apie 1971 m., in: *Panevėžio kraštotyros muziejus*, PKM 9854 Fp.

4 iliustracija. Paveikslas „Šv. Antanas“ Spirakių bažnyčios šoniniame altoriuje. 2023. Skirmantės Smilingytės-Žeimienės nuotrauka

5 iliustracija. Spirakių bažnyčios šoninis altorius. Apie 1971. PKM 9854 Fp

Juozas Zikaras, kaip bažnytinių ar sepulkralinių skulptūrų kūrėjas, tarpukariu buvo paklausus tarp dvasininkų, kurie neretai dailininkui pateikdavo įvairių užsakymų. Jis buvo kviečiamas ekspertauti, tarkime, viename svarbiausių tarpukariu meninių konkursų – paminklo vysk. Motiejui Valančiui (1932). Kauno dvasininkai Tumo vardu 1927 m. prašė skulptorių sukurti medalioną su Maironio bareljefu (tai ir buvo padaryta) – taip ketinta paminėti poeto dėstytojavimo 35-erių metų progą, žadėta, kad patys kunigai pasirūpins kūrinių nuliedinti užsienyje³⁵. Užsakovų būta nemažai, tik ne visų meniniai pageidavimai buvo įgyvendinti. Kartais Zikaras, nors pasižadėjęs³⁶, vėliau išsipareigojimą dėl turimo didelio darbo krūvio atšaukdavo. Vis dėlto keistoka, kad skulptorius netapo Šiluvos Apsireiškimo koplyčios interjero meninio apipavidalinimo vadovu, nors ir koplyčios statybos iniciatorius kun. Marcijonas Jurgaitis (1855–1926), ir po jo Šiluvoje klebonavęs Paulius Katela (1886–1948) klio vėsi jo profesiniu autoritetu. 1925 m. pavasarį ir vasarą vyko intensyvus Jurgaičio ir Zikaro bendradarbiavimas. Gegužę klebonas iš parapijos kasos už „braižinius“ sumokėjo dailininkui 500 litų, o Joninių išvakarėse laukė jį pavedusių meistrų, dirbusių Viškių bažnyčioje Latvijoje, ir skulptoriaus piešinių³⁷. Spauldoje paskui rašyta, kad pagal Zikaro projektą kolonų kapiteliai „išgražinti augalų ornamentais“, turbūt tai virš klausyklų esantys ornamentiniai reljefai, o gal ir bokšto piliastrų kapiteliai. Tik kodėl koplyčios altorinė skulptūrinė kompozicija, kitos skulptūros nebuvo užsakytos Zikarui? Juk ir rašytojas, dailininkas Vytautas Bičiūnas, 1929 m. labai norėjęs gauti užsakymą polichromija dekoruoti Šiluvos koplyčią, savo žmoną tikino: dėl Šiluvos užsakymo „svarbiausias argumentas – Zikaras“³⁸.

Iš lakoniškų per Pirmąją pasaulinį karą apgriautos Raudondvario bažnyčios klebono kun. Stasio Irtmano laiškelių Zikarui (1933) akivaizdu, kad dailininkas yra dirbęs ir šiai bažnyčiai: prašyta konsultacijos procesijų altorėlio polichromijai, skulptorius restauravo (ar kūrė) skulptūrą (Irtmanas rašė: „Prašyčiau stovylą išduoti, jei galima vežti, jei ne – ne“³⁹).

³⁵ Kun. Juozo Tumo laiškas Juozui Zikarui, 1927-10-23, in: *NČDM, ZA-599*.

³⁶ Reikia manyti, liko neįgyvendintas Angelo Sargo skulptūros, skirtos Utenos (?) kapinėms, užsakymas; žr. Kun. Juozo Bardišausko laiškas Juozui Zikarui, 1928-09-10, in: *NČDM, ZA-511*.

³⁷ Kun. Marcijono Jurgaičio atvirlaiškis Juozui Zikarui, 1925-06-22, in: *NČDM, ZA-491*.

³⁸ Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, „Šiluvos koplyčia XX a. 3–4 dešimtmetyje: puošybos vizija ir tikrovė“, in: *Meno istorija ir kritika = Art History & Criticism*, Kaunas, 2009, Nr. 5, p. 100–101.

³⁹ *NČDM, ZA-531, 532*.

Zikarą galima apibūdinti kaip svarbiausią iškilių dvasininkų įamžintoją skulptūriniais portretais, nemažai jų buvo skirti bažnyčioms arba jose atsirado. Jau minėta: kun. Jurgio Tilvyčio biustas, palaimintojo Jurgio Matulaičio epitafija, paties autoriaus išskirti Žemaičių vyskupų – Merkelio Giedraičio, Gasparo Felicijono Cirtauto, Mečislovo Leonardo Paliulionio ir Pranciškaus Karevičiaus skulptūriniai atvaizdai. Šių vyskupų gretą Kauno arkikatedroje turėjo papildyti ir pirmojo savarankiškos Lietuvos bažnytinės provincijos vadovo, Kauno arkivyskupo metropolito Juozapo Skvirecko skulptūrinis portretas. 1944 m. buvo švenčiama 25-erių metų jo vyskupavimo sukaktis ir ta proga arkivyskupo portretus tapė Petras ir Rimtas Kalpokai, Adomas Varnas bei Leonardas Kazokas. Skvireckas 1943–1944 m. ne kartą pozavo Zikaro lipdomam biustui. Kartu su arkikatedros rektoriumi Povilu Dogeliu 1944 m. sausio 31 d. skulptorius *in situ* tarėsi, kaip galėtų būti įtaisomas arkivyskupo biustas: „Su dailininku vaikščiojome po Baziliką ir žiūrinėjome, kaip atrodytų šitoks kūrinys: Arkivyskupas klūpi mažame sostelyje, uždengtame dangalu Arkivyskupo emblemomis. Ši mintis dailininkui labai patiko, nes čia jau ne biustų šablonas, bet naujas dalykas“⁴⁰. Reikia manyti, ilgai nelaukęs skulptorius ir nulipdė tokį biusto eksponavimo modelį: virš arkikatedros pilioriaus bazės neogotikinės koplytėlės formų apvado centre pavaizdavo biustą, žemiau – paplokščią sakyklos tribūną (ar klauptą?) su draperijos uždangalu, kuriame – herbas. Tas projektas, nulipdytas iš plastilino, saugomas Zikaro namuose-muziejuje Kaune ir reprodukuotas skulptoriaus kūrinių albume⁴¹, bet neidentifikuotas ir nedatuotas. Pabendravęs su skulptoriumi, Dogelis 1944 m. rugpjūčio 21 d. savo dienoraštyje konstatavo: „Arkivyskupo biustas esąs formoje. Gyvenimui apimus, galė[s] darbą tęsti“⁴². Deja, sugrįžusi sovietų valdžia arkivyskupui atnešė emigraciją, o Zikarui – mirtį. Ją lapkričio 10 d. įrašo užfiksavo katedros rektorius: „Šiandieną Raud. Kr. ligoninėje mirė a. a. skulptorius [...] Juozas Zikaras, Arkivyskupo Metrop. Juozapo Skvirecko paminklo autorius. Paminklas dar nepadarytas, tik iš molio išlipdytas ir yra Zikaro dirbtuvėje“⁴³. Vėliau Zikaro našlė Anelė vieną paskutiniųjų vyro darbų – įtaigų Skvirecko biustą – nuliejo iš gipso⁴⁴, tačiau jis Kauno arkikatedros nepasiekė, praėjus beveik pusei amžiaus

⁴⁰ Povilas Dogelis, *Kas pergyventa: 1930–1949 metų dienoraštis*, parengė Regina Laukaitytė, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2017, p. 323.

⁴¹ Bareljefo projektas, in: *Juozas Zikaras: Albumas*, p. 142, kat. Nr. 142.

⁴² Povilas Dogelis, *op. cit.*, p. 359.

⁴³ *Ibid.*, p. 378.

⁴⁴ NČDM, ZK 66.

(1989) joje iškilo skulptoriaus Stasio Žirgolio sukurtas arkivyskupo biustas.

Zikaras buvo nulipdęs ir gipsinį Skvirecko bareljefą, tik ar kokia atlieja pateko į kurią bažnyčią – nežinia, nes mūsų į kilnojamasias ir nekilnojamasias vertybes suskirstyto Kultūros vertybių registro (KVR) struktūra ir paieškos sistema netinkama ieškoti, sakykime, asmenvardžių ar Zikaro kūrinių. Kilnojamųjų vertybių sąrašė nurodomi tik 6 skulptoriaus kūriniai. Šiuokart mažiau rūpi Nepriklausomybės 10-mečio medalis ir Petro Vaičiūno bareljefas, gi kiti – bareljefas „Kristus“ (1922, Uk 36053), „Vysk. Pranciškaus Karevičiaus bareljefas“ (1927, Uk 8600), „Kenčiančio Kristaus biustas“ (1927, Uk 8594) ir „Vysk. Kazimiero Paltaroko bareljefas“ (1933, Uk 36054) – saugomi Panevėžio Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčioje. Buvimo vietą, žinoma, tenka atspėti, nes registre tų skulptūrų adresas – Panevėžio m. savivaldybė. Nors dailės istorikai turi savo metodų „atkoduoti“ registro rebusus, vis dėlto jo paslaptingas klampumas sodrėja. Štai analogiškas Karevičiaus bareljefas Kauno arkikatedroje bazilikoje laikomas ne vertybe kaip jo „brolis“ Panevėžio Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčioje, o vertingąją katedros pastato savybę (kaip ir kiti šioje šventovėje esantys Zikaro sukurti Žemaičių vyskupų atvaizdai). Suprantama, savybėms autorystės kriterijus nedera. Renesanso stiliškos atšvaitais (pavyzdžiui, rūbo traktuote) kiek neįprastas Zikarui Panevėžio Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios vysk. Paltaroko bareljefas-medalionas yra kilnojamoji vertybė, o panašus, tik mažiau dekoratyvus ir Zikaro signuotas Panevėžio Kristaus Karaliaus katedroje kabantis bareljefas KVR pažymėtas kaip vertingoji katedros savybė (Uk 4705). Blogiau tai, kad kai kurie kūriniai pasimeta tarp dviejų KVR sąrašų. Antai apie Zikaro sukurtą titulinę katedros skulptūrą „Kristus Karalius“ KVR nėra jokios nuorodos; belieka viltis, kad kada nors ji bus įtraukta į KVR kilnojamasias vertybes. Tumo puoselėtoji Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Vytauto Didžiojo) bažnyčia Kaune į registrą įtraukta paminklo statusu (Uk 825), bet kuo ji ar joje esantys objektai yra svarbūs – nenurodyta. Nežinome, kaip KVR traktuoja Tumo-Vaižganto antkapinį paminklą, jau virtusį kenotafu, kurio pagrindinis akcentas – Zikaro dirbdintas medalionas su rašytojo profiliu peizažo fone.

Skulptorius itin gerbė kun. Tumą ir jo portretų sukūrė daugiau. Pirmasis buvo biustas, nulipdytas Peterburge (?) iki 1916 m. XX a. ketvirtame dešimtmetyje buvo sukurta keletas medalionų su Tumo profiliu (pavyzdžiui, NČDM, ZK 42 ir ZK 50) ir stačiakampis bareljefas⁴⁵. Pastaruoju sekta

⁴⁵ Juozas Zikaras, Dr. J. Tumo-Vaižganto bareljefas, [nuotrauka], in: *Naujoji Romuva*, Kaunas, 1931, Nr. 10, p. 228.

drožiant Tumo portretą iš medžio (NČDM, ZK 48)⁴⁶. Tik čia derėtų prisiminti skulptoriaus Vytauto Košubos (Kašubos) žodžius. Jis – Marijampolės valstybinės amatų mokyklos 1934 m. drožybos skyriaus absolventas, garsėjo kaip geras drožėjas, tačiau į Kauno meno mokyklą pirmaisiais metais jam nepavyko įstoti, tada praktikavo pas Zikarą: „Mano užduotis buvo į medį perkelti jo [Zikaro, – S. S.-Ž.] lipdytus ir gipso atliedintus portretus. Per tris ar keturis mėnesius išdrožiau keletą portretinių reljefų, tarp jų – žmonos Zikarienės, Tumo-Vaižganto ir ministro Klimo“⁴⁷. Citata įpareigoja į medinių portretinių bareljefų (o jų yra tikrai nedaug, dar – Zikaro signuotas aktorės Teofilės Vaičiūnienės, Petro Vaičiūno, Jono Basanavičiaus) autorystę vertinti atsargiau.

Svarbi Zikaro kūrybai buvo daugelį metų trukusi bičiulystė su pirmuoju Panevėžio vyskupu Kazimieru Paltaroku. Kol Zikarai gyveno Panevėžyje, vyskupas lankydavosi jų namuose, šeimai persikrausčius į Kauną, susitikimai paretėjo, tačiau bendrauta nuolat. Dailininko namuose-muziejuje išsaugoti vyskupo laišakai skulptoriui atskleidžia daugelį dalykų: viena vertus, Paltarokas Zikarą laikė didžiuliu autoritetu dailės sferoje, teiraudavosi jo nuomonės, klausė patarimo tiek dėl kūrinių įsigijimo savo asmeniui rinkiniui, tiek Panevėžio katedrai. Pavyzdžiui, viename laiške jis prašė apžiūrėti ir įvertinti Kazio Šimonio kūrinių „Šv. Kazimieras“ bei teiravosi, kas galėtų nutapyti Švč. Mergelės paveikslą katedros koplyčiai ir pan.⁴⁸ Iš kitos pusės, kaip dailės kūrinių užsakovas, vyskupas aktyviai reikšdavo pageidavimus, duodavo smulkmenišką nuorodą dėl išraiškos priemonių, meninio pavidalo, kontroliuodavo kūrybos procesą. Nemažai laiškų parašė dėl kuriamų savo skulptūrinių portretų, dėl jo tėvams skirto paminklo projekto. Viename 1930 m. laiške apie savo bareljefą⁴⁹ išreiškė direktyvinį pageidavimą: „Sulig tamstos noru siunčiu savo fotografijas bareljefo korektūroms. Rodos, esama skirtumų. Jei būtų galima, norėčiau prie progos pataisyti pamatyti“⁵⁰. Kitame 1933 m. laiške apie savo bareljefą-medalioną

⁴⁶ Reprodukuota: *Juozas Zikaras: Albumas*, p. 138, kat. Nr. 122.

⁴⁷ Vytautas Kašuba, „Apie save“, in: Irena Kostkevičiūtė, *Žmogus Vytauto Kašubos kūryboje*, Vilnius: Regnum fondas, 1997, p. 194.

⁴⁸ Vysk. Kazimiero Paltaroko laiškas Juozui Zikarui, 1931-04-30, in: NČDM, ZA-604.

⁴⁹ Greičiausiai – tai leidinyje *Juozas Zikaras: Albumas* (p. 132, kat. Nr. 57) publikuotas stačiakampis gipso bareljefas, tačiau jis datuojamas 1927 m. Analogiškos jo versijos Linkuvos ir Vadaktėlių bažnyčiose datuotos 1929 m.; žr. *Kultūros paminklai*, Vilnius, 2010, t. 15, p. 185.

⁵⁰ Vysk. Kazimiero Paltaroko laiškas Juozui Zikarui, 1930-10-11, in: NČDM, ZA-603.

rašė: „Man sunku ką nors sakyti apie savo veidą. Daviau kitiems pareikšt savo pastabas. [...] pritarė, kad artistišškai padarytas, bet daugiausia kreipė dėmesio įdubiman, kas tarp nosies ir kaktos: turįs būti bent kiek papildytas, sušvelnintas, esąs per gilus“⁵¹. Zikarui nebuvo lengva atlaikyti tokių pastabų atakas. Reikia manyti, kad Panevėžio katedroje kabo pakoreguotas ir vyskupo aprobuotas Paltaroko bareljefas-medalionas.

Galima numanyti, kaip sunerimo skulptorius, gavęs iš vyskupo laišką dėl pagrindinei vyskupijos šventovei – Panevėžio katedrai jo sukurtos titulinės Kristaus Karaliaus skulptūros. 1932 m. vyskupas rašė: „Didžiąjį altorių galutinai pastatėme. Labai išvaizdžiai atrodo. Dabar Kristaus figūra prašyte prašosi polichromuojama. Gal šią vasarą gerbiamasai malonėsi ją pritaikyti prie aplinkos“⁵². Vyskupas numatė ir praktiškas aplinkybes šiam darbui: bus stelažai, tapytojo Jono Mackevičiaus, dekoruojančio katedrą sienų tapyba, meistrai. Nuo šio sumanymo skulptoriui, o gal dar ir Mackevičiui, Paltaroką pavyko atkalbėti, kitaip sąlyginai nedidelė, artima žmogaus dydžiui Kristaus skulptūra būtų pranykusi erdviame interjere, margame sienų tapybos ir altoriaus retabulo fone. Vis dėlto Kauno Šv. Antano bažnyčiai prezidento Antano Smetonos dovanotą titulinę skulptūrą Zikaras kruopščiai ištapė (1937). Panevėžio katedros Kristaus Karaliaus skulptūra – reikšmingiausias šio siužeto kūrinys Lietuvoje. Panevėžio vyskupijoje jos pavidalą atkartoję Šventųjų 1933–1935 metų jubiliejaus proga pavasarininkų Pakruojyje (1933) ir Pandėlyje (1935) pastatytos statulos. Vysk. Paltarokas savo vyskupijoje aktyviai diegė naująjį pamaldumą Kristui Karaliui, o Zikaras sukūrė ikonografinį jo pirmavaizdį. Vyskupo puoselėto šv. Kazimiero kulto plastinė raiška buvo sustiprinta Zikaro darbo šventojo bareljefu⁵³ (ilustracija Nr. 6). Jo sukurtas besimeldžiančio šv. Kazimiero pavidalas pirmiausia buvo atkartotas liecinant Panevėžio katedros varpą „Šv. Kazimieras“ (1931), vėliau ne kartą kartotas, taip pat ir faleristikoje⁵⁴.

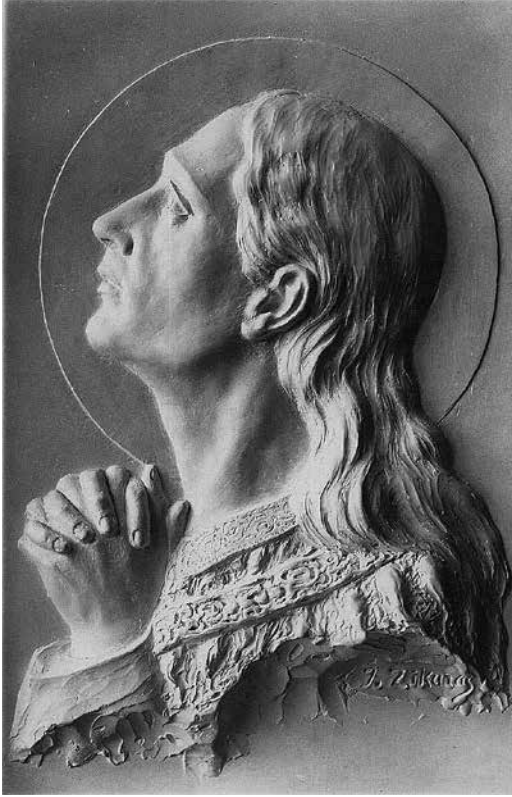
Dar ne viską žinome apie skulptoriaus darbus ir projektus bažnyčioms. Vienas signuotas Zikaro piešinys (NČDM, ZK 147), atliktas, tušu, Nacio-

⁵¹ Vysk. Kazimiero Paltaroko laiškas Juozui Zikarui, 1933-10-28, in: NČDM, ZA-608.

⁵² Vysk. Kazimiero Paltaroko laiškas Juozui Zikarui, 1932-03-17, in: NČDM, ZA-606.

⁵³ Kai kurios Zikaro darbu, taip pat ir šio bareljefo, atliejos atsirado po skulptoriaus mirties, tad yra neautorizuotos.

⁵⁴ Pvz., Petro Gaškos ir kitų dailininkų kurti Šv. Kazimiero ordino riterio Garbės kryžius (2003), Šv. Kazimiero ordino nario medalis (2002) ar ženklelis su šventojo atvaizdu (2005), žr. *Šventojo Kazimiero gerbimas Lietuvoje*, sudarė Neringa Markauskaitė, Sigita Maslauskaitė, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009, p. 466–467.

6 iliustracija. Juozas Zikaras.
Bareljefas „Šv. Kazimieras“. XX a.
ketvirtas dešimtmetis. Petro
Jutelio nuotrauka. PKM 12234,
F1769

nalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus rinkinyje ir skulptoriui skirtame leidinyje⁵⁵ vadinamas „Statinio puošybos detalės eskizu“. Jis galėtų turėti kitokį pavadinimą ir jo paskirtis greičiausiai – bažnytinė. Tikėtina, kad angelo figūra su virš galvos nuožulniai laikoma plokšte ir dekoratyvus objektas šalia figūros vaizduoja pulpitą ir klauptelį. Piešinyje-projekte atskirai pateiktame stačiakampyje yra sodrios ornamentikos arabeska (panaši į Mikalojaus Konstantino Čiurlionio grafikos ornamentinius motyvus) su kryžiumi centre, po ja – atskirtas frizas su „lietuviškųjų“ tulpių-lelių raportu⁵⁶. Mažas eskizėlis pieštuku lapo apačioje rodytų, kad taip dekoruoti buvo numatyta pulpito fasadą, o kaip šoniniai skydai jį remtų angelų figūros. Kuriai bažnyčiai ar kuriam dvasininkui rengtas šis projektas – dar nežinia. Atro-

⁵⁵ <https://www.limis.lt/valuables/e/805209/50000018462520?searchId=89670884>; Juozas Zikaras: *Albumas*, 2009, kat. Nr. 308.

⁵⁶ Beje, analogiškas tulpių motyvas kartojasi ir straipsnio pradžioje minėto altoriaus (kopyltėlės?) su Švč. Jėzaus Širdies skulptūra piešinyje (NČDM, ZK-175).

dytų, piešinys darytas ankstyvuoju Zikaro kūrybos periodu, tačiau kitoje lapo pusėje esančiame eskize galima išvelgti Panevėžio katedros didžiojo altoriaus apybraižas; vis dėlto averso ir reverso vaizdiniai gali neturėti jokių sąsajų. Lieka „neiššifruotas“ dar vienas Zikaro plastinis eskizas – altoriaus retabulo modelis su antrajame tarpsnyje numatyta skulptūra (NČDM, ZK pgf), tačiau jis papildė skulptoriaus darbų bažnyčioms sąrašą, įgyvendintų ir ne.

Religinių siužetų Zikaro kūryboje yra kur kas daugiau – tapybos, grafikos ar skulptūros darbuose. Tarkime, skirtingos stilistikos reljefai „Mergaitė prie kryžiaus“ (apie 1920) ar kun. Adomo Jakšto (Aleksandro Dambrausko) viešo pasipiktinimo sulaukusi „Moderniška madona“ (1928).

Juozas Zikaras negarsėjo savo religingumu, tačiau paskutiniaisiais gyvenimo metais kun. Povilui Dogeliui prisipažino: „Kada aš lipdau iš molio ką nors, žodžiu, kada aš kuriu, tai aš manau, kad savo darbu, savo talentu geriausiai Dievą pagarbinu“⁵⁷.

Straipsnyje stengiasi atskleisti skulptoriaus Juozo Zikaro darbų panoramą Lietuvos bažnyčiose. Aptarti ir neįgyvendinti projektai. Ne visi bažnyčiose esantys (ar buvę) Zikaro kūriniai priklausytų skulptoriaus aukso fondui. Tačiau kai kurie darbai – Kristaus Karaliaus skulptūra ar šv. Kazimiero bareljefas kartu su Laisvės skulptūra – tapo vizualiosios lietuviškos tapatybės ženklais. Išskirtinis Zikaro kūrinių užsakovo vaidmuo teko Panevėžio vyskupui Kazimierui Paltarokui. Skulptorius laikytinas svarbiausiu žymių dvasininkų skulptūrinių atvaizdų – memorialinių objektų bažnyčiose kūrėju. Įdomu tai, kad Zikaras, ypač ankstyvuoju savo kūrybos periodu, bažnyčioms buvo nutapęs nemažai paveikslų, tik pats šito neviešino. Rengiant straipsnį, deja, nepavyko Spirakių ir kitose šventovėse identifikuoti Zikaro tapybos kūrinių – ši užduotis lieka ateičiai.

⁵⁷ Povilas Dogelis, *op. cit.*, p. 323.

ON THE ECCLESIASTICAL ART OF JUOZAS ZIKARAS

Summary

In this article, attempts are made to ascertain the number and the nature of the works that the sculptor Juozas Zikaras (1881–1944), one of the outstanding creators of national symbols, Lithuanian coins, and sculptural portraits, created for the churches of Lithuania. The aim is to introduce his works in the context of Lithuanian church art of the first half of the twentieth century and through his relations with his clients. The archival legacy of Zikaras and the written legacy of his friends Rev. Juozas Tumas, Matas Grigonis, and the canon Povilas Dogelis were used to clarify the facts and to raise hypotheses. Zikaras's first ecclesiastical works (sculptures in the church of Pajstrys) are named, and the attribution of several works to Zikaras is refuted. The article reveals that the sculptor did paintings for the Holy Trinity Church in Panevėžys, the churches of Spirakiai and Ēriškės, and the schoolchildren's church in Šeduva; attempts were made to identify the paintings in the respective churches, but, unfortunately, they were not successful. So far, only the photographs of two paintings done for the Holy Trinity Church in Panevėžys – *St Teresa* and *St Casimir* – have survived. Zikaras's unrealised projects for churches are also discussed. The article points out that the role of exclusive client fell to Kazimieras Paltarokas, the bishop of Panevėžys.

Not all of Juozas Zikaras's ecclesiastical works would belong to the sculptor's masterpieces. Yet the sculpture of Christ the King in Panevėžys Cathedral or the bas-relief of St Casimir became symbols of visual Lithuanian identity. The sculptor should be seen as the most important creator of sculptural images of famous clergymen, which have become memorial objects of churches.